

УДК 616.89

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ НАРЦИСИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Король Л.В.

Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена актуальній проблемі в психології – проблемі нарцисизму. Дана тема широко вивчалась провідними вченими. При цьому, вона до цього часу не тільки не втратила актуальності, а і є частим запитом в кабінеті психолога як з боку нарцисичних клієнтів, так і з боку «потерпілих» від взаємодії з нарцисами. Це надає можливість не тільки допомогти клієнтам, а і попередити розвиток даного розладу. **Ключові слова:** самоідентифікація, особистість, нарцис, нарцисизм, розлад, виховання, сім'я, психологія, відображення, «Я».

Постановка проблеми. В умовах сучасного світу, де поняття успішності досить часто зводиться до матеріальних досягнень, не надто поцінуюється усвідомлення власної особистості та пошук власних справжніх цінностей. Все частіше важливішим для сучасної особи є прагнення до зовнішніх атрибутів та сурогатів щастя, аніж пошук власної індивідуальності.

Такі цінності сучасного світу сприяють «розквіту» нарцисизму, оскільки переносяться в сім'ю, що є вкрай деструктивним для психічного здоров'я.

Проте проблема формування нарцисичної особистості має більш глибоке коріння.

У даній статті мова піде про причини та передумови формування нарцисичної особистості.

Нарцисизм – одна з найбільш актуальних питань проблем у сучасній психологічній практиці. І не тільки з боку клієнта – носія даного феномену, а і з боку постановки екологічного існування оточуючих поруч із нарцисом, котрі часто стають потерпілими.

Діагностичні критерії нарцисичного розладу особистості представлені у DSM-IV (1994). Для постановки даного розладу характерні необмежена грандіозність та відсутність емпатії. Розлад може діагностуватись за наявності п'яти, або більше ознак, серед яких такі: 1) грандіозне почуття власної значущості; 2) захопленість фантазіями необмеженого успіху, влади; 3) віра у власну унікальність, котру можуть оцінити тільки особливо обдаровані люди; 4) потреба в захопленні; 5) почуття привілейованості; 6) експлуатативність в міжособистісних стосунках; 7) відсутність емпатії; 8) заздрість до успіхів інших; 9) нахабна, зухвала поведінка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нарцисичний розлад особистості вперше був включений в якості діагностичної одиниці до DSM-II в 1980 році.

Поняття «нарцисизм» було введено в наукову літературу англійським ученим Х. Еллісом, котрий у праці «Аутоеротизм: психологічне дослідження» виявив і описав одну із форм поведінки, ототожнених ним з відомим міфом про Нарциса. З того часу цей термін став вживатись як синонім егоїзму та самозакоханості [10].

Англійський психоаналітик Е. Джонс у своїй однойменній книзі ввів поняття «Комплекс бога», що на радянському та пострадянському просторі стало вживатись як «комплекс царя». В ній автор аналізував своїх пацієнтів, котрі проявляли свою грандіозність, гординю та завищену самооцінку [8].

Також цей феномен людської психіки приваблював всесвітньо відомого психоаналітика З. Фрейда, котрий вивчав його ще з 1910 року. В психоаналізі З. Фрейд використовував термін «нарцисизм» для опису процесів лібідо, що спрямовані не на сексуальні об'єкти, а на власне «Я», і як наслідок самообожнювання, самозвеличчання. Цікаво, що використовуючи термін «нарцисизм», Фрейд посилався на, описане П. Некке збочення, перверзію [5].

Психоаналітичний погляд на нарцисизм полягає в оцінці таких осіб як організованих навкруги непохитності власної завищеної самооцінки, що досягається через позитивне підкріплення ззовні. При цьому, варто відзначити, що самооцінка будь-якої особи (при так званій психічній нормі), формується в залежності від значущих авторитетів. Однак, у випадку нарцисизму ця залежність настільки виражена, що інші фактори не враховуються та зацікавленість і зайнятість власним іміджом сягає сенсу життя.

Сама концепція цього розладу була розроблена такими вченими, як Х. Кохут, О. Кернберг, М. Кляйн, Р. Фейрбейрн, М. Балінт, А. Балінт, І. Плакун, Р. Шамшикової, Н. Клепикової, Ф.-В. Денеке, Б. Хільгенштока.

О. Кернберг в 1967 році розглядав нарцисичний розлад особистості як похідне від межового розладу особистості. Він виявив в цьому розладі патологічний процес з великим «голодом» або «оральною люттю».

Х. Кохут та Х. Хензелер більш повно описують причини розвитку та лікування нарцисизму у психоаналітичній парадигмі. Х. Кохут на відміну від О. Кернберга, вважав нарцисизм не патологічним процесом, а хворобливим відхиленням, що спричинене затримкою в психічному розвитку. Він вбачав причини розвитку нарцисизму в емоційній неспроможності батьків зрозуміти дитину, правильно прийняти її емоції. Ця неспроможність батьків призводить до того, що у дитини формується ідеалізований образ, котрий не має власних меж та є нереальним.

На думку Дж. Холмса, нарцисичний суб'єкт «об'єднує в собі три рівні почуттів: зовнішнє заперечення значущості і випливаючи з цього самосхвалення, під яким знаходиться всепоглинаюча оральна заздрість і фрустрована жага люблячої турботи».

Низку праць у психологічній літературі присвячено нарцисизму, його формуванню, психодинаміці та психотерапії нарцисичної особистості.

У галузі вивчення цього феномену також теоретично вагомі праці Н. Мак-Вільямс, М. Кляйн, Х. Хензелера, Е. Калітєвської, Д. Хломова, Д. Винникот, Дж. Холмс, А. Лоуен, К. Абрахам, Дж. Габбард, А. Бейтмен, А. Голберг, С. Лепендорф, Т. Рабин, М. Стоун, Т. Миллон, С. Гроссман, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що дана тема широко вивчалась провідними вченими, вона є досить суперечливою в аспекті виявлення причин цього феномену. Підходи до розуміння причин не дають повного їх розуміння, що безпосередньо відображається на практичному, безпосередньо психотерапевтичному аспекті.

Постановка завдання. Згідно мети, автор статті ставить перед собою наступні завдання:

1. Аналіз існуючих у психології підходів до поняття нарцисизму та поглядів щодо причин та передумов для його формування.

2. Характеристика особливостей сімейного виховання, котрі сприяють розвитку нарцисичної особистості.

3. Характеристика особливостей сімейного виховання, котрі сприяють розвитку психічно стійкої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коріння даного розладу сягають в дитинство і часто є результатом хворобливого батьківського виховання.

Згідно з поглядами психоаналітиків, від народження немовля має «первинний нарцисизм», тобто ту форму любові до себе, яка є при народженні, до появи суб'єктної любові (любові, орієнтованої на іншу людину). Дитина зорієнтована на власних почуттях, власній значущості і не рахуєчись з бажаннями інших людей (батьків), вимагає до себе уваги і турботи. Це нормальний процес, котрий за сприятливих умов виправляється завдяки вихованню. Однак, у разі несприятливих умов, ця стадія проходить у дитини травматично, що зумовлює фіксацію, тобто своєрідне зупинення розвитку психіки дитини на цій стадії.

Розглянемо фактори та несприятливі умови, що зумовлюють формування нарцисичної особистості.

В психоаналітичній літературі питання первинного нарцисизму досі є дискусійним. З. Фройд розглядав це питання як недиференційований екзистенційний стан дитини ще до появи рудиментарного Его. Цей період відноситься ще до внутрішньоутробного періоду, коли розщеплення між суб'єктивним та зовнішнім світом не існувало. Також З. Фройд стверджував про нарцисичну стадію розвитку в період раннього дитинства, коли дитина сфокусовано лише на собі і фокусує усю увагу матері на собі [5].

Мелані Кляйн в 1945 році стверджувала, що немає підстав стверджувати про нарцисичну стадію розвитку, оскільки об'єктні стосунки виникають з моменту існування. Термін «нарцисичний стан» правомірно використовувати тільки у випадку переключення лібідо на інтерналізовані об'єкти. М. Кляйн виявила, що діти в ранньому віці вже мають Его, котре активно залучено в такі психічні процеси, як ідеалізація, знецінення, розщеплення [17].

О. Кернберг вважає, що існує первинний дитячий нарцисизм і дитина ще з народження відчуває його.

На відміну від О. Кернберга, Х. Кохут підкреслював здоровий характер нарцисизму, відносячи до останнього народження амбіцій, натхнення, віру в себе, котрі з часом трансформуються у позитивні риси характеру особистості [16].

Формування нарцисичної особистості часто починається з «нарцисичної травми». «Нарцисичну травму» наносить дитині невдоволення батьків, які з певних причин мало цікавляться внутрішнім світом і переживаннями дитини. Такі діти часто не відчувають єднання з батьками, особливо з матір'ю. Дитина відчуває себе неприйнятною, такою, що розчарувала своїх батьків.

З часом дитина усвідомлює недоступність батьківської любові та їх байдужість (або жорстокість) до її щирих почуттів. Часто від нарцисичного Клієнта можна почути, що батьки не враховували його почуття, знецінювали їх, або ж оцінювали, як «погані», «не важливі», «притаманні тільки слабким та поганим людям». Батьки майбутнього нарциса вдаються до маніпуляції соромом за «не ідеальність» своєї дитини. Таке психологічне насилля неминуче ставить дитину в стан безсилля та самотності. У цій самотності дитина переживає свої складні і недитячі почуття – болі, сорому, безсилля та нікчемності. Перебувати в цьому стані нестерпно, тож дитяча психіка «приходить до висновку», що її справжні почуття не мають значення. Тут свій важливий «вклад» в формування нарцисизму вносить відображення батьками реальності світу, що деформується через емоційну депривацію, чи невігластво батьків. Невігластво батьків може бути зумовлене їх нарцисизмом, що призвів до психологічного насилля над дитиною. Адже позиція ігнорування, або знецінення почуттів та емоцій – це об'єктне відношення до дитини, неначе вона прийшла в цей світ спеціально для того, щоб відповідати усім вимогам власних батьків. Саме хвороблива позиція – «ти не такий, який мені потрібен» і «мене не влаштовують твої почуття, вони мені не потрібні» є психологічним насиллям. Тому батьками нарцисів є невротичні або ж такі нарцисичні особи, котрі відображають дитині власну хворобливу реальність.

Принцип відображення в психології означає, що всі психічні функції генетично спрямовані на відображення дійсності. Випереджуючи фізичний контакт людини з об'єктом, психічне відображення сигналізує про значущі для неї об'єкти – воно має сигнальний характер. Образ світу, що є продуктом відображення, орієнтує людину в середовищі, створює основу для її активності, виконуючи регулятивну функцію. Без неї психічне відображення втратило б своє значення.

Згодом дитина перестає чути свої власні почуття і орієнтується тільки на оцінку ззовні, що і породжує краєві форми відношення до себе: «я всемогутній» або «я нікчемний». Грандіозне «Я» демонструється світу, а реальне, неідеальне «Я» характеризується почуттям заздрості, страху, сорому та депривації і приховується від усіх, що спричиняє почуття нестерпної самотності.

Важливо відзначити механізм «нарцисичного розширення» або феномен «самотності вундеркінда», більш відомий у педагогічній літературі. Коли батьки надто великого значення надають досягненням дитини, здобуткам, позитивній оцін-

ці дитини оточуючими. І у разі невідповідності усім очікуванням батьків та їх «розчаруванню» – така дитина відчуває спектр дуже складних емоцій та почуттів, знову ж таки, невіддільних самотійному переживанню дитини. Вона відчуває сором, страх, гнів та провину. З усіма цими переживаннями дитина залишається наодинці, щоразу розуміючи, що її почуття та переживання нікому з її рідних не потрібні, її справжні почуття – не потрібні, потрібні лише досягнення та успішність. Нарцисична адаптація дитини фактично починається з своєрідного «роздвоєння», котре може звучати так: «Такий який я є, я нікому не потрібен, мої справжні почуття нікому не потрібні, такого мене не люблять батьки, а люблять вони мене лиш тоді, коли я успішний, тож я буду має завжди бути успішним понад усе». Дитина несвідомо приходиться до висновку, що вона не достатньо успішна (хороша, красива і т.д.) для того, щоб отримати визнання, прийняття та любов батьків. Відбувається фактично відмова від власного «Я». Важливою причиною формування нарцисичної особистості у дитини є звичка батьків порівнювати дитину з іншими більш, або менш успішними дітьми. Саме це сприяє розвитку постійного неспокою, тривоги і страху у нарциса, адже завжди є хтось кращий за нього. В глибині цих переживань лежить сором і страх бути викритим. Нарцису постійно здається, що хтось дізнається про його небездоганність і викриє його, як це робили в дитинстві батьки.

Переважно «розчаровуючи» своїх батьків і лиш зрідка «радуючи», дитина звикає до перманентного почуття провини і рідкого почуття гордості за себе. Психіка утримує ці почуття як важіль власної самоцінності. Проте постійне почуття провини нестерпне, і тому проєктивно нарцис направляє його на усіх оточуючий, часто потерпілим стає подружжя, або партнер.

Цей стан є невротичним і дуже тривожним, адже він складається з амбівалентних почуттів до себе – «Я – всемогутній» і «Я – нікчемний». При цьому ці стани можуть змінюватись між собою в протилежно полярні стани, котрі змінюються в залежності від оцінки ззовні. Пульс самооцінки нарциса завжди в руках інших, а не в його власному «Я».

Часто Клієнти з цим розладом перебувають у стані депресії, оскільки нервово виснажуються під час нарцисичної тривоги або нарцисичної ейфорії.

Вагомий вклад в розвиток нарцисизму вносять і зухвале ставлення батьків до дітей, приниження, рукоприкладство, насилля, неоднозначна (двоєка поведінка). Такі нарциси у дорослому житті остерігаються близьких стосунків. Оскільки власне «Я» у них зруйноване, а натомість йому сурогат, котрий має усім подобатись, вони бояться, що під час злиття з партнером повністю втратять себе. Таке емоційне каліцтво є болісним для нарциса, саме тому, на думку автора, нарциси мають садистичну тенденцію до обесцінення та заниження самооцінки партнера. Така поведінка покликана попередити можливе завдання білю з боку партнера.

Одночасно з фрустрацією емоційних потреб дитини, або жорстокості сприяють формуванню нарцисизму і протилежна поведінка батьків, направлена на формування у дитини стійкої впев-

неності у власній «суперзначущості», наділяючи її правами та обов'язками дорослої людини. Так, наприклад, мати довіряючи своїй дитині інтимні подробиці свого життя та просячи її поради, віддаючи їй відповідальність, ставить свою дитину у позицію дорослого. Внаслідок цього у дитини виникає почуття «всемогутності», котре не відповідає дійсності і вступає в конфлікт з реальністю.

Для сімей, що виховують майбутнього нарциса є характерним виставлення досягнень дитини напоказ. Клієнти часто згадують, як їх «рекламували» в родинному колі і вони дуже боялись розчарувати родину своєю не ідеальністю. Такі батьки обирають для дитини найкраще, але це «найкраще» на їх погляд, вони не чують почуттів дитини. Так, батьки можуть обрати найкращу одягу, не враховуючи думку самої дитини. Дитина потрапляє в внутрішній конфлікт: з одного боку для неї є найкраще, з іншого боку – її психологічно ігвалтують.

Підлітковий період також може стати поштовхом для формування нарцисичної особистості, мова йде про нарцисичну фіксацію. Нерідко батьки не розділяють почуттів власної дитини, та гостро реагують на його нарцисичну поведінку. У разі коли підліток залишається наодинці із власним недосконалим «Я» та ще й піддається надмірному контролю з боку батьків, з неприйняттям останніми його почуттів, він попадає в стан самотності та «закриває» світ власні почуття. Цей період є гострим у відношенні самоідентифікації, адже найболючішим переживанням нарциса є сором пред'явити світові своє власне «Я». Це екзистенційний пошук у підлітковому віці за умови емоційної депривації батьків, або їх байдужості, знеціненні переживань підлітка, можуть стати міцним підмурком для побудови нового нарцисичного, грандіозного «Я», котре має подобатись усім. У разі, коли ще й на таку грандіозну, «привабливу» на перший погляд поведінку підліток отримує схвалення від батьків та оточення (що буває нерідко), нарцисичне «Я» веде особу все далі від власної самоті, і все ближче до власної екзистенційної трагедії втрати власної ідентичності...

За «розквітом» нарцисизму, клієнт переживає почуття нестерпної порожнечі та самотності. Часто для порятунку він досягає видатних здобутків, перемог та досягнень, які покликані «заповнити» порожнечу в його душі, але щоразу цього «заповнення» не відбувається, спонукаючи Клієнта йти до нових та нових звершень. Така мотивація до здобутків покликана зробити лише одне – довести своє право на існування, внутрішній дозвіл на те, щоб бути собою.

Притаманною рисою нарцисів є «знехтування» іншими. При цьому таке знехтування або «випереджаюче неприйняття» покликане знехтувати або знецінити когось швидше ніж це зроблять з ним, адже нарцис, завжди (як звик з дитинства), очікує такого знехтування з боку інших. Часто таке знецінення проявляється в глумливості, критиці, гордині, огиді, заздрості до здобутків та успіхів інших.

Висновки і пропозиції. Безумовний вплив на формування нарцисичної особистості має сукупність факторів, таких як: психофізіологічна схильність, поведінка батьків на ранніх стадіях

розвитку дитини, виховання батьків, підліткової вік, соціокультурні цінності, що інтегруються у свідомий простір існування особистості, власний досвід особи.

Нарцисичний розлад є порушенням процесу самоідентифікації.

Найбільшу роль у формуванні особистості, в тому числі й нарцисичної відіграють батьки (або особи, що їх замінюють) та виховання. Зокрема, варто виділити два основні деструктивні поведінкові паттерни з боку батьків, що формують нарцисизм у дитини: надмірна любов та гіперопіка та байдужість і емоційна депривація.

«Вакциною», що запобігає формуванню нарцисизму у дитини є наступна поведінка батьків у вихованні:

1) Прийняття та відображення почуттів дитини.

2) Відсутність надмірного порівняння дитини з більш успішними та орієнтація на власні здобутки.

3) Наявність психологічних кордонів та демонстрація їх дитині.

4) Сприяння самоідентифікації дитини, а цього досягти можна маючи повагу до маленького члена сім'ї й урахування його думки.

5) Для виховання здорової особистості необхідно те, що Х. Кохут і П. Зейц називали «оптимальною фрустрацією» [16]: «Якщо дитина розпещена (не оптимально фрустрована), вона зберігає незвичайну кількість нарцисизму або всевладдя, в той же час, внаслідок відсутності дійсних навичок, відчуває себе приниженою. Подібно цьому надмірно фруструючі переживання ведуть до збереження всевладних фантазій».

Список літератури:

1. Гладка Н. В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією / Н. В. Гладка // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 11 [198] – Ч. II, – С. 25-30.
2. Дмитриева Н. В., Короленко Ц. П. Личностные расстройства / Питер – 2010.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд; [пер. с нем. Т. Барышниковой]. – СПб.: Алетейя СПб, 1999. – С. 186–196.
4. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии. – Изд-во «Мерани», 1991. – С. 396.
5. Фрейд З. Психология сексуальности. – Изд-во Тарсевич С., «Прамеб» Минск, 1993. – 272 с.
6. Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверзиях / О. Ф. Кернберг. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – С. 368.
7. Кернберг О. Ф. Отношения любви: норма и патология / О. Ф. Кернберг. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – С. 256.
8. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – М.: Речь, 2010. – С. 256.
9. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
10. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс; [пер. с англ.] – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – С. 480.
11. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; [пер. с англ. Татлыбаевой А. М.] – СПб.: Евразия, 1999. – С. 478.
12. Психологический словарь. Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М., 1990. – 607 с.
13. Шамшикова О. А. О некоторых аспектах аффективной и нарциссической регуляции, психической травмы и переживании пустоты / О. А. Шамшикова // Социокультурные проблемы современной молодежи. Материалы Международной научно-практической конференции. – 4.1. – Новосибирск: НГПУ, 2006. – С. 49–60.
14. Abraham K. Selected Papers of Karl Abraham. London, Hogarth Press, 1973.
15. Jones E. The God Complex: The Belief that One is God, and the Resulting Character Traits. In Essays in Applied Psycho – Analysis Vol. 2, London, Hogarth Press, 1951.
16. Kohut H. The Analysis of the Self / H. Kohut. – New York: International Universities Press, 1971.
17. Klein M. (1957). Envy and gratitude. In The Writings of Melanie Klein. Vol. 3, Envy and Gratitude and Other Works. London: Hogarth Press.
18. Klein M. (1952). The origins of transference. In The Writings of Melanie Klein. Vol 3, Envy and Gratitude and Other Works. London: Hogarth Press.

Король Л.В.

Институт последипломного образования
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПРИЧИНЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАРЦИССИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме в психологии – проблеме нарциссизма. Даная тема широко изучалась ведущими учеными. При этом, она до сих пор не только не потеряла актуальности, а и является частым запросом в кабинете психолога как со стороны нарциссических клиентов, так и со стороны «потерпевших» от взаимодействия с нарциссами. Более глубокого изучения требуют причины нарциссизма. Это даст возможность не только помочь клиентам, а и предубедить развитие данного расстройства. **Ключевые слова:** самоидентификация, личность, нарцисс, нарциссизм, расстройство, воспитание, семья, психология, отражение, «Я».

Korol L.V.

Institute of Continuing Education
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CAUSES OF NARCISSISTIC PERSONALITY FORMATION

Summary

The article is dedicated to the recent issue in psychology- the issue of narcissism. The current topic has been extensively studied by key scientists. Nevertheless, this topic has not only remained current. This topic is a frequent request in the psychologist's office. It is requested both by narcissistic clients and by those, who 'suffered' from the relationship with narcissistic personalities. The causes of narcissism need to be studied more deeply. This study will not only give the opportunity to assist the clients, but it will also help to prevent the development of the given disorder.

Keywords: personality, self-identification, narcissistic personality, narcissism, disorder, education, family, psychology, reflection, «I».